

УДК 821.161.2

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ТЕКСТІВ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ І. ФРАНКА

Саліонович Л. М.

*Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна*

Стаття присвячена розгляду епістолярію І. Франка, зокрема прецедентним текстам у листах до чоловіків і жінок, з огляду на проблеми гендерної лінгвістики. Розглянуто явище інтертекстуальності у дискурсі І. Франка, а також виокремлено функції прецедентних текстів у його епістолярному дискурсі.

Ключові слова: *прецедентний текст, інтертекстуальність, епістолярний дискурс.*

Інтертекстуальність – це важлива текстова категорія, яка відображає наявність у певному тексті відбитки інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) і з подальшим текстотворенням (прокурсивний). Термін введений 1967 р. послідовницею М. Бахтіна, семіологом і літературознавцем Ю. Крістевою [7].

Актуальність. Інтертекстуальність здебільшого розглядають як рекурсивний зв'язок з іншими текстами (з тими, що вже створені) і як занурення тексту до континууму інших текстів. Інтертекстуальність спостерігається в текстовому просторі одного автора, дослідники пояснюють це автокомунікацією, тобто діалогом автора із собою. Н. Фатеева виокремлює автоінтертекстуальність як ознаку індивідуально-авторського стилю, що позначає інтертекстову взаємодію текстів одного автора [9, с. 12-21].

Прецедентні тексти, як і явище інтертекстуальності репрезентантом якого, власне, вони і є, сьогодні активно вивчають дослідники. Вагомий внесок у теорію прецедентних текстів зробили такі сучасні російські мовознавці, як Н. Бурвікова [4], Д. Гудков [5], Ю. Караулов [2], В. Костомаров [4], В. Красних [6], І. Михальова [8], Ю. Сорокін [8] та ін.

Матеріалом для цього дослідження стала перша частина епістолярію І. Франка (1874-1885 рр.), а саме прецедентні тексти, вживані І. Франком у епістолярному дискурсі.

Прецедентні тексти – явище багатоаспектне, тому розглядають його з різних ракурсів – з огляду на лінгвістику тексту, психолінгвістику, теорію мовленнєвих актів, когнітивну лінгвістику.

Прецедентні тексти вважають одним із прецедентних феноменів, який, за визначенням В. Красних, «є компонентом знань, призначення і зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальним і використаним у пізнавальному й комунікативному плані» [6, с. 50].

Н. Бурвікова, Д. Гудков, Ю. Караулов, В. Костомаров, В. Красних, І. Михальова, Ю. Сорокін та ін. виділяють три типи прецедентних феноменів: 1) соціумно-прецедентні, відомі будь-якому пересічному представнику певного соціуму; 2) національно-прецедентні, відомі пересічному представнику певної національної спільноти; 3) універсально-прецедентні, відомі пересічній сучасній людині.

Прецедентними феноменами вважають: **прецедентне ім'я** (Д. Гудков, І. Захаренко, В. Красних) – індивідуальне ім'я персонажа, пов'язане з відомим твором (*Тарас Бульба, Обломов*) або із ситуацією, артефактом, відомими носіями мови (*Чорний шлях, тропа Івана Сусаніна,*), або з ім'ям-символом, що репрезентує еталонну сукупність якостей, рис (*Тарас Шевченко, Олександр Пушкін, Паїсій Хілендарський, Шота Руставелі*). Це складний знак, під час використання якого в комунікації здійснюється апеляція (звернення до кого-, чого-небудь) не до власного денотата (предмет думки, що відображає предмет або явище об'єктивної дійсності та утворює той понятійний зміст, з яким співвідноситься подана мовна одиниця), а до набору диференційних ознак цього прецедентного імені. Прецедентне ім'я може складатися з одного або кількох елементів, позначаючи при цьому одне поняття; **прецедентна ситуація** (В. Красних) – значуща подія, яка реально відбулася в житті етносу та цивілізації; її знаком може бути прецедентне ім'я або висловлювання (наприклад, ситуація зради Іудою Христа, яку розуміють як еталон зрадництва та позначають такими прецедентними ім'ям і висловлюванням: *поцілунок Іуди, за 30 срібних*); **прецедентне висловлювання** (В. Костомаров, Н. Бурвікова, І. Захаренко) – складна мовна одиниця, сума значень компонентів якої не дорівнює її змісту. Це висловлювання часто використовується носіями певної мови. До прецедентних висловлювань відносять цитати (фрагмент тексту), назви творів; **прецедентний текст** (Ю. Караулов, Ю. Сорокін) – відомий твір, актуалізований в інших текстах, повернення до якого кероване механізмами інтертекстуальності.

Інтертекстуальність розуміють як зв'язки між текстами у безперервному існуванні, де в тексті має місце один або кілька текстів, а, значить, під час аналізу підлягають розгляду зв'язки, які виникають між цим текстом і попередніми текстами, що можуть знаходитися в необмеженому часом просторі. В. Красних виділяє характеристики прецедентних феноменів, зокрема їхню здатність: 1) виконувати роль еталону культури; 2) функціонувати як згорнута метафора; 3) виступати як символ певного феномена або ситуації [6, с. 54]. Прецедентні феномени є компонентами мовленнєвого спілкування людей, а їх незнання або неправильне вживання та сприйняття призводить до порушення взаєморозуміння у процесі міжкультурної комунікації. Отже, прецедентний текст – явище багатоаспектне й багатофункціональне.

Мовознавці вважають, що прецедентні тексти *мають особливу цінність для дослідження дискурсу мовної особистості в історичному, культурному, країнознавчому ракурсах.*

Наукові студії про прецедентні тексти цікаві тим, що в них проблема інтертекстуальності розглянута на тлі лінгвокультурної свідомості. Наприклад, в роботі Г. Денисової «підхід до інтертекстуальності полягає у спробі розглянути інтертексти як складові елементи семантичної пам'яті носіїв російської мови / культури та їх прояви у різних галузях мовленнєвої діяльності» [1, с. 261]. Г. Денисова наголошує, що будь-яка мовна особистість, яка формується в межах

лінгвокультурного простору, неминуче виховується під впливом інтертексту й згодом сама стає суб'єктом, який їх використовує.

Г. Денисова виділяє 12 функцій інтертексту: 1) первинний засіб комунікації; 2) засіб створення мовної гри; 3) неявний засіб оцінки; 4) прийом переконання реципієнта; 5) засіб комунікативного впливу; 6) своєрідний засіб оформлення думок; 7) відправний момент роздумів; 8) контактостановлюючий засіб; 9) інтерпретаційне знаряддя; 10) спосіб пародіювання; 11) спосіб демонстрації ерудиції; 12) прийом прикрашання тексту [1, с. 163-178].

До зазначених функцій інтертексту можемо додати ще одну – репрезентацію категорії гендеру, у чому і полягає *мета дослідження*.

Завдання дослідження – розглянути прецедентні тексти щодо їх можливості віддзеркалювати, репрезентувати гендерні категорії.

З огляду на класифікацію прецедентних феноменів зазначимо, що в епістолярному дискурсі І. Франка наявні три типи прецедентних феноменів:

1) прецедентні імена (*Шевченко, Шекспір, Чернишевський* та ін.);

2) прецедентні вислови, особливо з латині (напр., «*Коли сими днями не буде реформи цілої правди in caritate et membris, то я прямо заявлю Кониському, що з комітету виступаю*» (лист № 122 до М. Драгоманова) [11, с. 185]);

3) прецедентні тексти (напр., «*Ех, женицини, женицини!*» – сказав десь-то *Шекспір, і велику правду сказав*» (лист № 6 до У. Кравченко) [11, с. 16]).

І. Франко активно використовував у своєму мовленні німецькі слова, зразки німецької усної народної творчості, крилаті вислови, адже його глибока обізнаність в німецькій літературі давала змогу часто цитувати німецьких авторів, насичуючи його мовлення прецедентними текстами.

Як узагальнення аналізу комунікативної компетенції Івана Франка, Т. Космеда, враховуючи специфіку прецедентних текстів, визначає такий їх корпус: 1) фольклор народів світу (приказки, прислів'я, притчі, казки тощо), антична міфологія; 2) твори світової художньої літератури; 3) релігійні твори, передусім Біблія; 4) наукові тексти українських та інших, переважно слов'янських дослідників; 5) публіцистичні тексти історико-філософського та політичного характеру [3, с. 200].

І. Франко наголошував, що він часто застосовує такий мовний засіб, як використання вже готової основи, канви, на яку накладається власний візерунок [10, с. 45]. Такою канвою для Франка передусім був фольклор або твір із чужої чи своєї літератури на ту саму тему. Іншими словами, дискурс Івана Франка є яскраво вираженим зразком використання прецедентних текстів. На думку Т. Космеди, сьогодні тексти І. Франка також стали текстами, які найбільше цитують в українському мовленні в проекції на всі стилі, адже тексти І. Франка дуже вдалі для того, щоб набувати статусу прецедентних [3, с. 198].

Як зазначає Т. Космеда, «І. Франко особливо активно використовує прецедентні тексти в публіцистичному дискурсі і, впливаючи на підсвідомість адресата через певні спогади, відчуття, асоціації, ці прецедентні тексти допомагають формувати громадську думку про явища, події, факти навколишнього світу» [3, с. 200].

Можемо стверджувати, що в епістолярному дискурсі І. Франко також широко використовує прецедентні тексти. Частотним типом використання прецедентних текстів у Франка є цитати щодо омовлення *гендерних ролей*. Він часто користується фольклорними джерелами, крилатими висловами.

До аналізу на предмет виявлення прецедентних текстів були залучені уривки з листів до чоловіків і жінок за перший період листування.

З усіх типів прецедентних текстів в епістолярному дискурсі І. Франка зустрічаємо фольклорні джерела, а саме прислів'я та приказки й цитати з художніх творів.

Зазначимо, що прецедентні тексти з фольклорних джерел у листах до жінок І. Франко вживає майже завжди поряд із фразеологічними зворотами. Вважаємо, що якість їх вживання прямопропорційна ступеню довіри та впевненості у тому, що адресат правильно сприйме думку адресанта, навіть якщо листи мають діловий характер, наприклад у листі № 234 до Н. Кобринської: “Звісна річ, я, почувши о такій їх для мене ласці, здивувався дуже, яким лицем могли вони, скривдивши мене і віднявши мені те, що було моє і при чім я все-таки два роки добре потрудився, **кидати мені опісля крушину з свого стола**. Розуміється само собою, що відказав навідрізі в своїм співробітництві, і в співредакторстві – **нехай собі їдять, що зварили**. [...] Тепер приходиться до нас пора тишини, хоч і не добровільної: що в ту пору зробимо, те буде зроблено і буде, певно, триваліше і краще, ніж те, що зроблено прихапцем, в поспіху та серед завірюхи. **А як прийде наш час ділання, тоді ми зможемо виступити як Бог приказав**” [11, с. 506-507] або у листі № 48 до Л. Драгоманової: “Крім дармої роботи, що забирала мені весь вільний час і не дозволяла заробляти нічого збоку поза “Kurjerom Lwowskim”, я мушу платити ще значний дефіцит (около 500 гульденів), котрих **відки взяти – святий знає**” [11, с. 67].

Іноді І. Франко використовує прецедентні тексти для створення комічного ефекту, у такому разі переprasуючи за надто довгий лист. Отже, у листі до Олени Пчілки № 3 він пише: “Отсе і все. Надокучив же я Вам своїм балаканням! Та що, **коли чоловік знає, що не поб'ють, то й балакає**, а бумага терпелива. А колись, коли приведе Бог побачитись, то вже так за когось сховаюся, що **хоч і схочете побити, то не досягнете**” [11, с. 11].

І. Франко вживає також перефразовані замовляння у напівжартівливій формі, при чому це не зменшує важливість того змісту, який він намагається донести до адресата, а отже, прецедентний текст функціонує як своєрідний засіб уведення думок. Так, у листі № 37 до Н. Кобринської він говорить: «[...] Ви, хоч ніби знехотя, наговорили мені компліментів, згадуючи щось о Вашім намірі зробити мене комендантом галицької літератури. **Од повітря, глада, огня і війни і од команди над галицькою літературою спаси мене Господи!**» [11, с. 65].

У листі № 60 до О. Рошкевич Франко вводить поодинокі слова російською мовою (з посиланням на їх автора), наприклад: «Але що се я пишу! Ти готова подумати, що я “стратив поважання” або щось подібного, – а я хтів би тільки, як той Чернишевський каже **“панєжитья**». Може бути, що мені се не до лица, і для того мої ніжності виходять все якісь медведюваті, ні, краще – валилуваті» [11, с. 162]. На нашу думку, в цьому випадку прецедентний вислів + прецедентне ім'я функціонують як контактовстановлюючий засіб.

У листуванні з чоловіками спостерігаємо те саме явище, що й у листуванні з жінками – використання фразеологізмів і прислів'їв, іноді перефразованих, і їх використання є мірилом ступеню довіри і порозуміння з адресатом, як, наприклад, у листі № 122 до М. Драгоманова: «**І пішов чоловік (Кониський) крутитися, як та віця, що має крутець, і докрутився до того, що й комітет, ним вибраний, оце вже два тижні не сходиться, і рахунків йому Олесницький не здає** [...] А рішено: програми ніякої не

видавати, а просто повторити експеримент з 1884 року, т. є. творити комітет з обох партій без ніякого глибшого порозуміння, причім, очевидно, знов вийде так, *що в тім комітеті одні будуть рити ями під другими, і обі партії разом упадуть, ще й взаємно обкидають себе болотом. Бог їм на поміч*» [11, с. 185].

Найчастіше прецедентні тексти І. Франко використовує наприкінці листів, можливо, підсумовуючи певним чином сказане, або як комунікативний намір узагальнити та закінчити розмову, як, наприклад у листі № 35 до М. Драгоманова: «Єсть вправді невеличка надія на оснування такого незалежного журнальчика у Львові, але надія настільки ще непевна, що я й говорити Вам о ній *не хочу, щоб ми оп`ять не почали ловити рибу перед саком, так як се було з “Поступом”*» [11, с. 63] (вважаємо, що даний прецедентний текст функціонує як прийом переконання реципієнта з неявним засобом оцінки) або у листі № 85 до Ф. Вовка: «Щодо друкарні, то сам же він (Антін Маньківський) був тут і допитався все, – *якого ж чорта лисого ще питає?* Впрочім, на всякий спосіб, як віддадуть з Кракова гроші, то віддадуть друкарні, котра, як чути, числить собі (за не виготовлені на час роботи) 70 р., а виготовити і скінчити ті роботи не хоче. *Ось йому віз і перевіз*» [11, с. 229]. Вищезазначені тексти функціонують як інтерпретаційне знаряддя з неявним засобом оцінки.

У діловому листуванні з чоловіками І. Франко вживає також перекладені цитати, надаючи їм певного гумористичного забарвлення, як у листі до Ф. Вовка: «А то наші українофіли друкують, пишуть таке, що аж їм самим обридло, *немов ті пси у Гейне, що просять прохожого: “А копни ж нас, най гавкнем раз!” І копнути їх нікому*» [11, с. 228]. Отже, прецедентний текст вжитий як інтерпретаційне знаряддя та як неявний засіб оцінки.

Висновки. В епістолярному дискурсі І. Франка прецедентні тексти функціонують як: 1) засіб створення мовної гри; 2) неявний засіб оцінки; 3) своєрідний засіб введення думок; 4) контактостановлюючий засіб; 5) інтерпретаційне знаряддя; 6) спосіб пародіювання.

Як вже зазначалося, якісні характеристики прецедентних текстів не залежать від статі адресата, але спостерігаємо певну закономірність: у листах до жінок, з якими в І. Франка були суто ділові стосунки, прецедентні тексти широко репрезентовані, в той час як у листах інтимних (наприклад, до О. Хоружинської, К. Попович, за винятком О. Рошкевич) І. Франко уникає вживання прецедентних текстів, можливо, тому, що намагається уникнути ймовірного непорозуміння, що знову-таки вказує на традиційне патріархальне сприйняття жінки як недосконалого комуніканта.

Зазначимо, що у листах до чоловіків прецедентні тексти переважно функціонують як неявний засіб оцінки, як своєрідний засіб введення думок, як інтерпретаційне знаряддя та як спосіб пародіювання, в той час як у листах до жінок вони функціонують як засіб створення гри, неявний засіб оцінки, своєрідний засіб введення думок, контактостановлюючий засіб та інтерпретаційне знаряддя.

Подальший аналіз епістолярного дискурсу І. Франка на предмет виявлення прецедентних текстів і визначення їх функцій у дискурсі в цілому дасть можливість докладніше визначити, яким чином прецедентні тексти репрезентують категорію гендеру в епістолярному дискурсі І. Франка.

Список літератури

1. Денисова Г. В. В мире интертекста: язык, память, перевод: [монография] / Г. В. Денисова. – М.: Азбуковник, 2003. – 298 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность: [монография] / Ю. Н. Караулов. – М.: КомКнига, 2006. – 261 с.
3. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри: [монографія] / Т. А. Космеда. – Львів: Видавництво «ПАІС», 2006. – 328 с.
4. Костомаров В. Г. Как тексты становятся прецедентными / В. Г. Костомаров, Н. А. Бурвикова // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 1 – С. 42-53.
5. Красных В. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц в коммуникации / В. В. Красных, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева // Вестник МГУ. – Сер. 9.: Филология. – 1997. – С. 158-164.
6. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: [курс лекций] / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гиозис», 2002. – 284 с.
7. Кристева Ю. Избранные труды: разрушение поэтики / Ю. Кристева. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 656 с.
8. Сорокин Ю. А. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1993. – С. 98-117.
9. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов: [монография] / Н. А. Фатеева. – М.: Агар, 2000. – 280 с.
10. Франко І. Из секретів поетичної творчості / І. Франко // Зібрання творів: [у 50 т]. – К.: Наукова думка, 1981. – Т.31: Літературно-критичні праці (1897-1899) / [упоряд. та комент. Ю. Л. Булаховської та ін.]. – 1981 – С. 45-119.
11. Франко І. Листи (1874-1885) / І. Франко // Зібрання творів: [у 50 т]. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.48: Листи (1874-1885) / [упоряд. та комент. В. В. Громової та ін.; ред. Н. Л. Калениченко]. – 1986. – 768 с.

Салионович Л. Н. Функционирование прецедентных текстов в эпистолярном дискурсе И. Франко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.456-461.

Статья посвящена рассмотрению эпистолярия И. Франко, в частности прецедентным текстам в письмах к мужчинам и женщинам, в аспекте проблем гендерной лингвистики. Рассмотрено явление интертекстуальности в дискурсе И. Франко, а также определены функции прецедентных текстов в его эпистолярном дискурсе.

Ключевые слова: *прецедентный текст, интертекстуальность, эпистолярный дискурс.*

Salionovich L. M. Functions of precedent texts in I. Franko's epistolary // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.456-461.

Article deals with the epistolary genre, appropriate to I. Franko, in particular, precedent texts in his letters to men and women are examined in the aspect of gender linguistics problems. The phenomenon of intertextuality in I. Franko's epistolary discourse is considered to determine functions of precedent texts.

Key words: *precedent text, intertextuality, epistolary discourse.*

Поступила до редакції 06.04.2011 р.